

Dušan Nećak - Andrej Vovko

DEJAVNOST SLOVENCEV IN HRVATOV IZ JULIJSKE KRAJINE V EMIGRACIJI V JUGOSLAVIJI

Vprašanje, ki ga bomo obravnavali, je vprašanje slovenskih in hrvaških beguncev, ki so med obema vojnama pribežali iz Julijske krajine v Jugoslavijo, doslej v slovenski in hrvaški historiografiji še ni bilo v celoti obdelano. V pričujočem pregledu sta se avtorja zato omejila na dve področji, ki jima je bilo doslej namenjeno več pozornosti kot vprašanju v celoti. Dušan Nećak je prikazal delovanje tako imenovane »Pisarne za zasedeno ozemlje«, ki je delovala v Jugoslaviji od 1919 do 1920, Andrej Vovko pa dejavnost emigrantskih društev in še zlasti »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«, ustanovljene leta 1931 in ukinjene leta 1940.

Pri preučevanju obeh vprašanj moramo upoštevati, da gre za zapleteno tematiko, za katero zgodovinski viri niso posebno bogati. Izjema je »Pisarna za zasedeno ozemlje«, katere arhiv je skoraj v celoti ohranjen, medtem ko je znanega primarnega gradiva za »Zvezo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« malo. Za slednjo prihajajo torej v poštev zlasti časopisni in ustni viri, pri katerih je treba upoštevati znane pomanjkljivosti, upravičeno pa je moč domnevati, da je precej gradiva za preučevanje »Zveze« v depojih rimskih arhivov, zlasti v arhivu zunanjega ministrstva.

Organizacijskega dela navajeni primorski begunci, ki so v svojih rodnih tal bežali že med prvo svetovno vojno, ko so se umikali pred vojno vihro, zlasti pa po letu 1923, ko so bežali pred fašističnim raznarodovalnim terorjem, so kmalu po prihodu v Jugoslavijo začeli ustanavljati svoja društva. Med prvimi so ustanovili »Pisarno za zasedeno ozemlje«, ki je nastala ob italijanski zasedbi Slovenskega primorja. Pobuda zanjo je prišla od Narodnega sveta, politične organizacije, ustanovljene avgusta 1918 v Ljubljani, ki naj bi pripravila teren za novo nastajajočo kraljevino SHS. Narodni svet, njegova organizacija in delovanje, je vzpodbudil nekatere zavedne Slovence v Ljubljani, zlasti tiste, ki so zaradi bližajoče se fronte ali neposredno s frontne črte pribežali v Ljubljano, da so začeli razmišljati in kaj kmalu izdelovati načrt za organizacijo, ki bi skrbela za tiste Slovence in njihove rojake, ki so ostali zunaj meja SHS. To je bila »Pisarna za zasedeno ozemlje«, ki je svoje delovanje vsaj na začetku naslonila na delovanje Narodnega sveta, saj se je organizacijsko navezala na mrežo narodnih odborov, ki so se na njegovo pobudo ustanavljali na Primorskem.¹

¹ Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja (dalje Arhiv INV), fasc. 41, zavoje 4.

Že 8. decembra 1918 je »Pisarna« izdelala svoj prvi program, ki ga je imenovala »Delokrog Pisarne za zasedeno ozemlje«. Iz njega bosta najbolj jasno razvidna namen in cilj nove organizacije. Če pustimo ob strani organizacijski del »Delokroga« »Pisarne«, si je le-ta postavila tri glavne naloge: 1. Zbiranje gradiva o ravnanju italijanskih oblasti na zasedenem ozemlju, 2. Propagandna dejavnosti in 3. Informiranje prebivalstva na zasedenem ozemlju. Osebe v »Pisarni« je bilo omejeno na 4 ljudi, saj sta v njej delovala dr. Fornazarič in dr. Jež kot predstavnika Narodnega sveta, tretji član je bil dr. Puc, četrtega pa naj bi določili kasneje.² V tem obsegu in v taki sestavi je »Pisarna« delovala nekako do sredine leta 1919, ko je s svojo strokovno pomočjo uspešno pomagala jugoslovanski delegaciji v Parizu v obliki strokovnih elaboratov in publikacij. V začetku jo je finansiral Narodni svet v Ljubljani, pozneje pa je dobivala sredstva od Narodnega viječa iz Zagreba iz Središnjeg odbora za okupirane krajeve.

V začetku avgusta 1919 (7. avgusta) je predsednik in vodja »Pisarne za zasedeno ozemlje« dr. Slavko Fornazarič poslal dolgo spomenico predsedstvu deželne vlade za Slovenijo, v kateri je razložil in utemeljil potrebo po organizaciji, ki bi imela širše delovno področje, več osebja in bi bila bolj učinkovita kot »Pisarna«. Imenovala naj bi se »Odbor za zasedeno ozemlje«. Fornazaričeva ideja se je realizirala tako, da se je v Ljubljani zbralo večje število primorskih beguncev v »Odbor za zasedeno ozemlje«. Ta naj bi se ukvarjal izključno s problemi, ki so trli prebivalce na zasedenem ozemlju. Z vprašanji narodnostnega, kulturnega, gospodarskega ali političnega značaja naj bi se »Odbor« ukvarjal toliko časa, dokler ne bi bila ustanovljena organizacija, ki bi delovala na najširši podlagi. K delu »Odbora« so ustanovitelji želeli pritegniti predstavnike vseh političnih strank, čeprav so obenem jasno poudarili, da je strankarstvo za samo stvar škodljivo in da ga načeloma odklanjajo. Opravljanje svojih nalog si je odbor zamislil v osmih odsekih: Odseku za šolstvo, Odseku za delavstvo in uradništvo, Odseku za begunce, Odseku za naseljevanje in stanovanjstvo, Odseku za gospodarstvo, Odseku za propagando, Odseku za protiaGITACIJO in Odseku za finance.

Predstavniki vseh odsekov, predsednik »Begunskega sosveta« (posebnega telesa, ki je delovalo zunaj »Pisarne« in je imelo nalogo skrbeti za begunce, ki so prihajali iz Primorske) in vodja »Pisarne za zasedeno ozemlje« so postali člani vodstva »Odbora za zasedeno ozemlje«, za predsednika pa je bil izbran dr. Vodopivec.³

»Odbor za zasedeno ozemlje« ni dolgo obstajal, saj se je kmalu začela oblikovati ideja o novi organizaciji, katere iniciator je bil spet dr. Slavko Fornazarič. V spomenici, ki jo je to pot poslal v Beograd, je sicer predvidel vrsto zasebnih in javnih ustanov primorskih beguncev, uspelo pa mu je sestaviti le pripravljalni odbor za zasebno organizacijo z imenom »Narodni svet za zasedeno ozemlje« ali »neodrešeno domovino«. Le-ta je začel hitro delovati in kaj kmalu je sestavil načrt pravilnika Narodnega sveta. Naloge te širše zasnovane organizacije so bile v »Pravilniku« opredeljene takole:

² Arhiv Slovenije (dalje AS), Arhiv Pisarne za zasedeno ozemlje, organizacija urada, fasc. 1.

³ Arhiv INV, Fasc. 39 R 113.

»1. Narodni svet ima nalogo zastopati in reprezentirati vse begunce in izseljence iz jugoslovanskega, po Italijanih in Nemcih zasedenega ozemlja, v gospodarskem, političnem in kulturnem oziru. Zastopati vse interese neodrešenih krajev in njihovih prebivalcev. Voditi v državi SHS dela za bodočo osvoboditev vsega neodrešenega naroda in njegovo združenje s samostojno jugoslovansko državo. — 2. Narodni svet je strogo demokratičen in nestrankarski. — 3. Svoje delo opravlja v plenumu, v predsedstvu, po raznih odsekih, podrobno delo v narodu pa opravljajo okrajni odbori in zaupniki Narodnega sveta. — 4. Organizacija sloni na sistemu zaupnikov.«⁴

Dne 30. januarja 1920 je pripravljajalni odbor »Narodnega sveta za neodrešeno domovino« poslal vabila za ustanovno zborovanje. Poleg delegatov beguncev so dobili vabila tudi tisti, ki so takrat sodili v cvet ljubljanske inteligence. Naj omenim le nekatere: dr. Dinko Puc, dr. Srebrnič, dr. Pitamic, dr. Milko Kos, ing. Mačkovšek, France Bevk in drugi.

Zborovanje je trajalo od 31. januarja do 2. februarja 1920 v veliki dvorani Mestnega doma. Za predsednika je bil izvoljen prof. dr. Leonid Pitamic, za podpredsednike dr. Dinko Puc, dr. Anton Breclj in Josip Kopač, za tajnika dr. Slavko Fornazarič in za blagajnika dr. Bajc. Toda že takoj po ustanovitvi je organizacija naletela na hude težave. Najprej je odstopil dr. Pitamic, ker naj bi bil kot član »Jugoslovanskega združenja za Ligo narodov« preveč zaposlen. Tako je delo odslej vodil stari »Odbor za zasedeno ozemlje« z dr. Vodopivcem na čelu. »Pisarna za zasedeno ozemlje« pa je delovala kot tajništvo Narodnega sveta. Predsedstvo »Narodnega sveta« se ni sestalo vse do 22. julija 1920. Pol leta torej »Narodni svet« kot organizacija sploh ni deloval, predvsem zato, ker vanj niso hoteli vstopiti hrvaški begunci. Ti so trdili, da »Jugoslovanska Matica« kot vsejugoslovanska begunska organizacija popolnoma zadošča. Nesoglasje Hrvatov je pomenilo hud udarec za učinkovitost »Narodnega sveta za neodrešeno jugoslovansko ozemlje« tako pri domači vladi kot na zasedenem ozemlju. Prva seja predsedstva »Narodnega sveta« (22. julija 1920) je zato morala kot prvo točko dnevnega reda postaviti vprašanje, ali naj »Narodni svet«, tako kot je bil zamišljen, obstaja ali ne. Vsi navzoči so menili, da je »Narodni svet« potreben in so za novega predsednika izvolili dr. Gregorina,⁵ vendar tudi soglasna ugotovitev, da je »Narodni svet« potreben, ni rešila njegovih težav. Životaril je le še nekaj časa, žal pa v arhivu »Pisarne za zasedeno ozemlje« ni podatkov o njegovem koncu. Morda njegovo prenehanje sovpada s sklenitvijo rapalske pogodbe ali z ustanovitvijo nove »Pisarne za zasedeno ozemlje: v decembru 1920.

Edini odsek, ki je v »Narodnem svetu za neodrešeno domovino« res deloval, je bil, poleg »Pisarne za zasedeno ozemlje« še begunski odsek. Ta je bil verjetno osnovan v decembru leta 1918 oziroma v prvi polovici leta 1919 kot razširjena posredovalnica za goriške begunce, ki so pribežali še v času soške fronte. »Begunski sosvet«, kakor se je takrat imenovala organizacija, naj bi med drugim skrbel za naslednje: imel bi kontrolo nad begunci, zbiral podatke o njihovem razmerju do domačega prebivalstva, posredoval med begunci in uradi, denarno podpiral begunce, vodil seznam beguncev ter jih sistematično

⁴ Ibid, Fasc. 41, zavoj 7, št. 1.

⁵ Ibid, Fasc. 41, zavoj 7, št. 3 do 7.

naseljeval. Pozneje, avgusta 1919, se je »Begunski sosvet« združil s »Pisarno za zasedeno ozemlje« v »Odbor za zasedeno ozemlje« in je nadaljeval začeto delo v okviru odseka za begunce. V delovanju te begunske organizacije in njenem razvoju je pisal Dušan Nečak v Kroniki, časopisu za slovensko krajevno zgodovino, št. 2, 1973. Medtem ko je bilo »brezvladje« na področju begunske organiziranosti v Sloveniji (od januarja do julija 1920, ko se ni sešel Narodni svet za neodrešeno jugoslovansko ozemlje), se je dne 9. aprila 1920 »Begunski sosvet« na čelu s Franom Merljakom razšel in izročil ves svoj inventar begunskemu odseku pri Narodnem svetu. Begunski sosvet je bil v tem času pravzaprav prisiljen delovati, saj se je prav tedaj del beguncev vračal domov in so potrebovali veliko pomoči.

V drugi polovici l. 1920, ko je bila podpisana rapalska pogodba (12. novembra 1920), se je mednarodna situacija spremenila; doma je bilo politično razpoloženje drugačno kot prej in Narodni svet se je znašel, ne da bi sploh dobro zaživel, v fazi »umiranja«. Zaradi nove situacije se je bilo treba ponovno organizirati in 21. decembra 1920 se je z novim pravilnikom ponovno konstituirala »Pisarna za zasedeno ozemlje« v starem samostojnem smislu. Za naloge si je postavila naslednje: 1. Zbiranje vsega, kar zadeva »neresene kraje«. — 2. Iz »Pisarne« naj bi prihajale pobude za delo v teh krajih in za njihove prebivalce. V njenih okvirih naj bi deloval tudi »Narodni svet za neodrešeno domovino«, ki bi razširil področje svojega delovanja tudi na Koroško, v tesnem stiku z njim pa bi delovalo tudi tajništvo »Jugoslovanske Matice«. Pisarna bi bila tudi propagandni center za zasedeno ozemlje s svojim časopisom.

Za uresničitev zastavljenih ciljev in nalog naj bi ustanovili poseben referat za informacije (za begunce, šolske zadeve in druga materialna vprašanja), pa tudi politični referat, ki bi bil obenem tajništvo Narodnega sveta in Jadranskega zbora, narodno-obrambni referat, ki bi se ukvarjal z delovanjem »Jugoslovanske Matice«, s katero bi se najresneje povezal, propagandni referat s stalnim časnikarjem in narodni odbor.⁶

»Pisarna« torej tudi v novih političnih okvirih ni bistveno spremenila svojega delovanja, ostala pa je, tako kot prej, uspešna predvsem pri vsestranski pomoči beguncem iz Julijske krajine, ki so ostali v kraljevini SHS. Njenega delovanja med obema vojnama, če je sploh še obstajala, pa zaradi pomanjkanja podatkov in virov ne moremo več slediti. Poleg skrbi za begunce in vseh prej omenjenih dejavnosti je imela »Pisarna za zasedeno ozemlje« pri svojem praktičnem delovanju še več drugih delovnih torišč. Njena osnovna naloga pa se slejkoprej ni spremenila: cilj ji je bila rešitev »neodrešenih bratov«. To pa je bilo mogoče le s pritiskom na mirovni konferenci. »Pisarna za zasedeno ozemlje« in organizacije, ki so ji sledile, je bila veliko premalo pomembna organizacija, da bi lahko kakorkoli vplivala na pariško konferenco, o tem pa, da bi lahko spremenila potek dogodkov, sploh ni bilo misliti. Zato se bomo na tem mestu omejili le na tisto dejavnost »Pisarne za zasedeno ozemlje«, ki jo je kolikor toliko uspešno opravljala.

Vodja Pisarne dr. Slavko Fornazarič je menil, naj bi se Pisarna v prvem obdobju ukvarjala predvsem z delom za pariško konferenco, pozneje pa, ko se je izvedelo, da z rešitvijo na konferenci ne bo nič, z organizacijo tajne službe

⁶ AS, Arhiv Pisarne za zasedeno ozemlje, organizacija urada, fasc. 1.

na zasedenem ozemlju. Njegova trditev ne drži popolnoma,⁷ saj se je Pisarna že mnogo prej začela ukvarjati z neke vrste obveščevalno službo. Omenil sem že, da je bila »Pisarna za zasedeno ozemlje« organizacijsko povezana z mrežo narodnih odborov na zasedenem področju. Že januarja 1919 so na pobudo in s pomočjo Pisarne v Gorici osnovali »Tajni odbor« ali »Glavni odbor«. Tajni odbor je imel na zasedenem ozemlju iste naloge kot Pisarna v Ljubljani, saj sta imeli obe organizaciji za cilj dokončno priključitev teh področij h kraljevini SHS in sta obe temeljili na sistemu zaupnikov. Podobno kot v Gorici se je tudi v Trstu osnoval »Centralni odbor«, ki je bil z goriškim tesno povezan,⁸ kdo je bil vodja Centralnega odbora in kdo so bili njegovi člani pa iz virov, ki sem jih pregledal, ni bilo razvidno.

Delo »Tajnega odbora« v Gorici e bilo pod vojaškim guvernerjem Petitti di Roretom zelo težko. Odbor je lahko opravil le nekaj trosilnih akcij z letaki, namenjenih slovenskemu prebivalstvu in italijanskim vojakom. Pozneje, ko je bila uvedena civilna uprava, je bilo delo veliko lažje. Iz poročila o delu »Tajnega odbora« razberemo, da je preprečil »gospodarsko katastrofo« pri zamenjavi kron v lire s parolo, naj ljudje zamenjajo vse krone. Poleg tega je Odbor ustanovil še pevsko in glasbeno društvo v Gorici in pet pevskih društev v njeni okolici. Politično delovanje Tajnega odbora se je omejevalo na pošiljanje spomenic v Rim (poslali so dve spomenici), v njih pa so zahtevali priključitev vsega slovenskega dela Goriške Jugoslaviji na podlagi samoodločbe.⁹

Tudi »Pisarna za zasedeno ozemlje« v Ljubljani se je zavzemala, naj se ljudje sami odločijo, v kateri državi želijo živeti. Sestavila je celo nekakšen načrt za izvedbo plebiscita na zasedenem ozemlju. Toda že iz načrta veje dvom, zlasti o tem, kako se bo odločila Istra. V načrtu so sestavljalci ugotovili, da bi bilo mogoče rešiti le Gorico, Trst se bo, po njihovih predvidevanjih, najbrž odločil za samostojno mesto, zahodna Istra za Italijo, drugi deli Istre pa skoraj gotovo za Jugoslavijo.¹⁰

Najbolje izpolnjena in najbolj natančno izdelana naloga Pisarne je bila organizacija tajnih zvez med zasedenim ozemljem in Slovenijo. Promet prek demarkacijske črte med Jugoslavijo in Italijo je bil skoraj nemogoč, ker je bila močno zastražena. Zato je Pisarna organizirala ilegalno zvezo z zasedenim ozemljem. Najbolj znana pot, in pot, ki se je hkrati na zasedenem ozemlju najbolj obnesla, je peljala preko Bohinjske Bistrice. Zveza se je delila na tri dele: Ljubljana—Bohinjska Bistrica, Bohinjska Bistrica—Podmelec in Podmelec—Gorica. Do Bohinjske Bistrice so pisma pošiljali po pošti, ravno tako od tam v Ljubljano. Naprej pa so pošto prenašali ilegalno, peš prek Suhe in Knežkih podov v Podmelec. Poseben kurir je pošiljke oddajal v Sopotnici pri Kosu v mlinu, tam pa jih je sprejemal in oddajal kurir iz Gorice. Ta je pošto odnašal iz Podmelca skozi Sveto Lucijo (danes Most na Soči) in Kanal v Gorico, od koder so jo raznašali v Brda in Vipavsko dolino.

Pošto za cerkljanski in tolminski okraj ter gornji del Soške doline je prenašal poseben kurir. Za vso to organizacijo so skrbeli posebni zaupniki, ki so

⁷ Ibid., Fasc. 39 R 129.

⁸ Ibid., Fasc. 39 R 115.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

obenem vohunili za Jugoslavijo. Zveza ni bila vedno uspešna in tudi ni ves čas delovala. Večkrat se je pretrgala zaradi utrjevanja demarkacijske črte in zaradi drugih objektivnih težav. Kljub temu pa je bila zveza vzor natančno izdelane organizacije. Ta zveza je bila vsekakor nadvse pomembna pri zbiranju podatkov za mirovno konferenco v Parizu.¹¹

Med naloge, ki jih je Pisarna za zasedeno ozemlje precej uspešno opravljala, je sodila tudi skrb za izdelavo znanstvenih študij, ki bi podpirale jugoslovanske zahteve na mirovni konferenci. Prav gotovo je eno najboljših razprav o upravičenosti naših zahtev pri določanju meje med Jugoslavijo in Italijo napisal novomeški profesor Ferdinand Seidl. Svojo razpravo (geološko-geografsko) je razdelil na tri dele, v katerih je analiziral tudi možne črte med Jugoslavijo in Italijo. Razprava v glavnem sloni na znanstvenih temeljih, vendar pa je pisec poskušal poiskati vse mogoče za nas ugodne elemente. Take in podobne študije o novi meji med Jugoslavijo in Italijo so romale v Pariz. Pa ne samo študije o mejah. Pisarna je zbirala za Pariz vse mogoče podatke in pripravljala različna gradiva. V tej zvezi lahko navedem zanimiv primer. Ko je prestolonaslednik Aleksander potoval v Pariz, je dr. Korošec poslal brzojav »Pisarni za zasedeno ozemlje«. V njem je zahteval, naj spremljevalca prestolonaslednika dr. Rybař in ing. Mačkovšek vzameta s seboj vse časopise od 3. novembra 1918 dalje, prepise poročil o vseh nasilstvih v okupiranih krajih, statistične podatke, karte in literaturo.¹² Vse zahtevano je zbirala »Pisarna za zasedeno ozemlje«, kar je svojevrsten dokaz o širini njenega delovanja.

Posebno pozornost je Pisarna namenila izdajanju brošur, ki naj bi pravilno obveščala tujino o našem vprašanju. Takih propagandnih brošur je Pisarna izdajala celo vrsto.¹³ Poleg brošur, ki so bile v glavnem v tujih jezikih, je Pisarna naslavljala na javnost razne resolucije in prirejala protestne shode. Resolucije so bile namenjene prebivalstvu, pariški mirovni konferenci, naši in italijanski vladi, ameriškem predsedniku Wilsonu in drugim. Druga oblika obveščanja in stika z javnostjo so bili protestni shodi. Organizirali so jih povsod po Sloveniji, največkrat v tistih krajih, kjer je bilo največ beguncev.

Za zgodovinarja pa je obstoj Pisarne za zasedeno ozemlje pomemben še po eni njeni dejavnosti, ki ni bila neposredno povezana z namenom njenega delovanja. V Pisarni (takrat še Narodni svet v Ljubljani, odsek za okupirano ozemlje) so se že od 14. novembra 1918 naprej zbirala pisma iz zasedene Primorske. Iz množice pisem, poročil, pritožb, prošenj in zahval je moč sestaviti mozaično, največkrat nekoliko črno-belo, vendar izvirno sliko tedanjega dogajanja na okupiranem ozemlju.

Skupaj s poročili o položaju slovenskih internirancev, zlasti v Krminu (Cormons), in z opisi italijanskih nasilstev je slika položaja v Slovenskem primorju dobila celovite obrise.¹⁴

Na koncu pa naj se z nekaj besedami ustavim še pri eni dejavnosti »Pisarne za zasedeno ozemlje«. Pisarna je s svojo mrežo zaupnikov zbirala tudi vojaške

¹¹ D. Nećak, Pisarna za zasedeno ozemlje, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1972, št. 2, str. 105.

¹² Arhiv INV, fasc. 35, št. 145.

¹³ Arhiv INV, Fasc. 42, neurejeni dokumenti.

¹⁴ D. Nećak, Položaj na Slovenskem primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1972, št. 3, str. 158—161.

podatke, ki jih je sporočala poveljstvu dravske divizije v Ljubljani. Pri tem je imela veliko uspeha, saj je s pomočjo njenih podatkov dravska divizija vedela za vsak premik italijanske vojske in za vsak na novo postavljen top.¹⁵

Emigranti iz Julijske krajine so prihajali v Jugoslavijo med obema vojnama v več izrazitih valovih. Omenili smo že val medvojnih beguncev, po italijanski okupaciji Julijske krajine leta 1918 pa so nove oblasti najprej izgnale vse tiste Slovence, ki na tem območju niso imeli domovinske pravice. Z njimi so odšli tudi nekateri Primorci, ki so se v kraljevini SHS nadejali boljšega življenja. Po sklenitvi rapalskega sporazuma je val emigrantov v Jugoslavijo presahnil, nov val emigracije pa se je sprožil, ko je prevzel oblast v Italiji fašizem. Znana Gentilejeva šolska reforma je s svojimi ukrepi proti slovenskim in hrvaškim učiteljem povzročila, da so mnogi izmed njih emigrirali v Jugoslavijo. To je bil prvi izključno politični val emigracije iz Julijske krajine. Poleg učiteljev so bežali še državni in občinski uslužbenci neitalijanskih narodnosti, ljudje, ki so vodili v času fašizma prepovedana slovenska in hrvaška društva, izobraženci svobodnih poklicev, iz gospodarskih razlogov pa še delavci in obrtniki, kmečki sinovi, razmeroma malo pa je bilo med begunci kmetov.¹⁶

Naslednji val emigracije so sprožili procesi posebnega tribunala, slabšanje odnosov med Italijo in Jugoslavijo ter fašistično obračunavanje z zadnjimi ostanki političnega in kulturnega življenja slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. V tem obdobju so emigrirali še tisti preostali slovenski in hrvaški manjšinski voditelji, ki niso bili v zaporih ali konfinaciji.

Najbolj množičen val emigracije sta povzročili italijanski intervenciji v Etiopiji in v Španiji. Začel se je leta 1935, emigrantov pa se je oprijelo ime »Abesinci«, saj je šlo za slovenske in hrvaške, pa tudi italijanske vojne obveznike, ki so se z begom rešili vojskovanja.

Tako je prišlo med obema vojnama v Jugoslavijo med 70 in 100 000 beguncev, pri čemer večina avtorjev, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem, navaja prvo številko. Iz slovenskega dela Julijske krajine so prihajali emigranti zlasti iz tržaškega dela, večina pa jih je bila liberalno in jugoslovansko politično usmerjena v duhu orientacije tržaškega političnega društva »Edinost«. Poleg te »stare« emigrantske struje, katere voditelji so se v Jugoslaviji s podpiranjem beograjske centralistične politike v glavnem dobro znašli, so bili v emigrantskih vrstah tudi »mladi«, ki so postajali vse pomembnejši ter so prehajali z narodnjaških na socialistične in komunistične pozicije. Primer takega razvoja zasledimo pri primorskem beguncu in kasnejšem narodnem heroju Tonetu Tomšiču.¹⁷

Medtem ko so si medvojni in prvi povojni begunci v kraljevini Jugoslaviji tudi zaradi svoje izrazite jugoslovanske usmeritve in pomanjkanja določenih kategorij poklicev razmeroma lahko uredili življenje in se zaposlili zlasti v upravi, šolstvu in policiji nove države, pa je za večino poznejših emigrantov pomenil prihod v Jugoslavijo razočaranje in težak boj za zaposlitev ali celo

¹⁵ Arhiv INV, Fasc. 51, št. 4743.

¹⁶ O medvojni emigraciji iz Julijske krajine v Jugoslavijo glej: Tone Peruško, Slovensko Primorje in Istra, Beograd, 1953, str. 159—167. Lavo Čermelj, Med prvimi in drugim tržaškim procesom, Ljubljana 1972. Lado Božič, Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, VII, VIII 1976 (v nadaljevanjih).

¹⁷ Primerjaj: Alenka Nedog, Tone Tomšič. Oris življenja in revolucionarnega delovanja (9. 6. 1910—21. 5. 1942), Ljubljana, Založba Borec, 1969.

za obstoj. Razmere je še zaostрила gospodarska kriza, ki se ji je pridružilo nezapolženje državnih oblasti ter prebivalcev osrednjih slovenskih pokrajin do pribeglih »Primorcev«, »Lahov« ali »Čičev«, kot so jih zaničljivo imenovali. Vzrokov za tako razpoloženje, ki so se ga emigranti dobro zavedali, je več. Poleg starih pokrajinskih nasprotij je šlo tudi za borbo za vsakdanji kruh, v kateri so bili primorski begunci nezaželena konkurenca, prav tako pa k njihovi priljubljenosti ni pripomoglo njihovo zaposlovanje v državni upravi in še zlasti v policiji. V novem okolju so se poleg pravkar omenjenih znašli tudi predstavniki samostojnih poklicev, obrtniki in trgovci. Nekateri od teh so v Jugoslaviji dosegli visoke politične funkcije, mnogi pa so se tako vživeli v novo okolje, da niso hoteli imeti več nobenih stikov s primorskimi rojaki in njihovimi organizacijami.

Slabše se je godilo učiteljem in profesorjem, ki so z veliko težavo dobivali zaposlitev, še zlasti stalno. Mnogo jih je odšlo poučevat v »Slovensko Sibirijo« — Prekmurje. Pred drugo svetovno vojno, kjer so s svojo narodno zavednostjo močno vplivali na narodno osveščanje prekmurskih Slovencev, ki so bili leta 1919 vključeni v Jugoslavijo. V tej pokrajini so se naseljevali tudi emigranti drugih poklicev, npr. kmetje. Njihova naselbina je bila v Benici, kjer so si uredili šolo v nekdanji bolnišnični baraki begunskega taborišča v Strnišču (danes Kidričevo). Emigranti so se v večjem številu naseljevali še v Ljubljani, Mariboru (znani mariborski »Čiči«, ki so jih kot prve pregnali Nemci ob okupaciji leta 1941), v Celju, Kranju, na Jesenicah, v Škofji Loki, Črnomlju, Kočevju, Laškem, Trbovljah, Novem mestu, Litiji, Kamniku, zunaj Slovenije pa še v Beogradu, Novem Sadu, Subotici, Zemunu, Sarajevu, Kraljevu, Nišu, Tivtu, Skopju. Hrvaški emigranti so imeli svoje centre predvsem v Zagrebu, Slavnskem Brodu, Osijeku in Sušaku, pa tudi v Beogradu in vseh že poprej navedenih jugoslovanskih krajih.

Posebno epizodo v emigrantskem življenju je pomenilo naseljevanje emigrantov v Makedoniji, kjer so si osnovali svoje agrarne kolonije. Največja med njimi je bila v Bistrenici na Vardarju, primorski emigrantje pa so postali vede ali nevede podaljšana roka velikosrbske, makedonskemu prebivalstvu sovražne politike, zato jim tamkajšnje prebivalstvo ni bilo naklonjeno.¹⁸

Društva emigrantov iz Julijske krajine so nastajala v glavnem iz dveh pobud: iz karitativno-socialne in iz kulturno-prosvetno-družabne. Prva so se razvila iz medvojnih »Odborov za begunce«, ki so si prizadevali olajšati njihovo bedo, v stari Jugoslaviji pa po svojih močeh skrbela za vse tiste, ki se v novi domovini niso »znašli«. Tisti, ki so si uspešno uredili življenje, pa so v svojih društvih nekoliko nostalgичno obujali »čitalniško ozračje« svojih društev iz Julijske krajine. Mednje sodita najstarejši slovenski emigrantski društvi ljubljanska »Soča« in mariborski »Jadran«, ustanovljeni leta 1919. Mladina se je pred takšnim ozračjem umikala zlasti na športno področje, kjer je delovalo »Akademsko športno društvo Primorje«.

V dvajsetih in tridesetih letih se je razvila prava mreža emigrantskih društev, ki je bila najgostejša v Sloveniji in na Hrvaškem, raztezala pa se je po vsej Jugoslaviji, kjerkoli je bilo zbranih vsaj nekaj emigrantov. Društvo »Soča«

¹⁸ O emigrantih kolonistih glej: Branko Rusić, Vilko Novak, Slovenci v Bistrenici v Makedoniji, Traditiones II, Ljubljana, 1973, str. 177—202.

je imelo poleg centrale v Ljubljani svoje podružnice še v Celju, Dolnji Lendavi, Novem mestu, na Jesenicah in v Kraljevu, hrvaška »Istra« pa društva enakega imena v Zagrebu, Slavonskem Brodu, Novem Sadu, Tivtu in na Sušaku. Društva »Istra, Trst, Gorica« so bila v Beogradu, Subotici, Zemunu in v Nišu. V Ljubljani so bila še emigrantska društva »Tabor«, »Klub Primork«, »Klub jugoslovanskih primorskih akademikov« in njegova starešinska skupina, v Šiški pri Ljubljani društvo »Zora«, v Mariboru »Nanos«, v Črnomlju »Krn«, v Kranju »Sloga«, v Kamniku »Tabor«, v Škofji Loki »Edinost«. V Skopju je bilo društvo »Trst, Gorica, Reka«, v Sarajevu pa »Gortan-Bazovica«.

Večina teh društev si je prizadevala reševati zlasti vprašanje obstoja in zaposlitve primorskih emigrantov, pri čemer jim državne oblasti niso znatneje pomagale. Več razumevanja zanje je imela »Jugoslovanska Matica«, gospodarsko-socialna organizacija, ki je skušala pomagati tudi jugoslovanskim manjšinam v sosednjih državah. Primorskim beguncem, ki so bili potrebni pomoči, so skušali pomagati, kolikor so pač mogli nekateri državni uradniki in politiki, zlasti tisti, ki so sami prišli iz Julijske krajine. Največ jih je to počelo iz iskrene osebne zavzetosti, nekateri pa so si na ta način hoteli zagotoviti tudi volilne glasove.

V političnem pogledu je bilo vodstvo večine teh društev v rokah že omenjene »stare« struje, medtem ko so imeli mladi oporišča v nekaterih društvih, npr. v ljubljanskem »Taboru« in mariborskem »Nanosu«, čeprav tudi ta niso bila vedno in povsem v njihovih rokah. »Tabor« je bil od 1931 do 1934 središče tako imenovanega emigrantskega mladinskega gibanja, ki je skušalo idejno, ne pa tudi organizacijsko vplivati na »mlade«. »Stari« v »Taboru« so deloma tudi iz strahu pred preganjanjem oblasti dosegli, da je iz tega društva izstopila skupina levo usmerjenih emigrantov, ki so bili povečini že člani jugoslovanske komunistične partije. Ta skupina se je iz taktičnih razlogov pridružila društvu »Soča« kot njena mladinska podružnica »Mlada Soča«. Kasneje se je osamosvojila, vendar so jo oblasti prepovedale, nekatere njene člane, med njimi Srečka Vilharja, pa zaprle. Preostali člani društva, ki so ostali na svobodi, pa so se vključili v ljubljansko podružnico »Zvezinega« glasila »Istra«, ki je opravljalo pomembno poslanstvo pri prenašanju novic iz Julijske krajine v Jugoslavijo. Tako je deloval npr. Jožko Žiberna. »Mladinsko« emigrantsko gibanje je doseglo vrh tik pred drugo svetovno vojno, o čemer bomo spregovorili kasneje, število emigrantskih društev pa je do leta 1934 naraščalo, nato pa se je v drugi polovici tridesetih let ustalilo.

Katoliško usmerjeni emigranti, ki so predstavljali manjši del emigracije tudi zato, ker duhovniki niso emigrirali iz Julijske krajine, so ustanovili svoja društva »Sedejeve družine«, ki niso bila povezana z »Zvezo«. Bila so v Ljubljani, Mariboru in morda še kje, njihovo delovanje pa je v bistvu še neraziskano. Njihova dejavnost je bila v glavnem dobrodela in kulturna. Pomagali so primorskim dijakom in študentom, osnovni šoli v Benici, njihova največja manifestacija v stari Jugoslaviji pa je bilo odkritje spomenika goriškemu nadškofu Sedeju v cerkvi v Stični.

Do prvega poskusa, da bi povezali emigrantska društva, je prišlo leta 1928 predvsem po zaslugi »mladih« v emigrantskih društvih. »Organizacija jugoslovanskih emigrantov« ali s kratico »Orjem« je imela ustanovni občni zbor 8. 1. 1928 v Ljubljani, v njenem pripravljalnem odboru pa so bili levo usmer-

jeni učitelji Fran Venturini, Jože Pahor in Alojzij Hreščak ter idrijski študent Lado Božič. V novo organizacijo so si prizadevali pritegniti vse primorske emigrante ne glede na njihovo politično in idejno pripadnost, zato so v pripravljalnem odboru predvideli tudi mesto za predstavnika katoliško usmerjenih emigrantov. Jugoslovanske oblasti so potrditev organizacije zavračale, tako da je morala precej dolgo delati pod imenom »pripravljalni odbor«, kljub temu pa se je razširila zunaj Ljubljane, še preden je bila uradno potrjena. Oblasti so tako uradno potrdile krajevne organizacije »Orjema« v Kočevju, Trbovljah, Laškem, Gorenji vasi, Kamniku, Kranju in v Starem trgu pri Ložu še preden so potrdili osrednjo organizacijo.

Pravila »Orjema«, ki jih je beograjsko notranje ministrstvo potrdilo šele 29. maja 1929, se formalno niso razlikovala od pravil kulturnih organizacij, saj na drugačne, pisane v levičarskem duhu, oblasti gotovo ne bi pristale. Po teh pravilih je bila zveza samostojnih emigrantskih organizacij na vsem jugoslovanskem območju, vanjo pa so mogli stopiti vsi Jugoslovani, ki so prišli v to državo iz ozemelj, ki so jih zasedle tuje sile. Pravila so določala, da bo organizacija pripomogla k ureditvi gmotnega in moralnega položaja jugoslovanskih emigrantov iz neosvobojenih ozemelj, štivila njihove koristi in si prizadevala za njihov enakopravni položaj z jugoslovanskimi državljani. Predvidevala so prirejanje zborovanj, kulturnih prireditev, zbiranje statističnega in splošnega organizacijskega gradiva ter sodelovanje z drugimi emigrantskimi organizacijami, zlasti z italijanskimi protifašisti.

Edini letni občni zbor oziroma kongres »Orjema« je bil 3. novembra 1929, organizacija pa je iz taktičnih razlogov na njem nastopila kot izrazito dobrodelna. Zadnja seja glavnega odbora je bila 5. februarja 1930, potem pa je beograjska vlada »Orjem« na italijanski pritisk in kljub njegovim »slepilnim manevrom« razpustila, medtem ko so kočevska, trboveljska in laška društva pod imenom »Orjem« živela dalje.¹⁹

Kljub temu, da tega iz pravil in javnega delovanja ni razbrati, je bil »Orjem« po besedah Lada Božiča politična organizacija, katere glavni poudarek je bil boj proti fašizmu, odločno pa se je izogibala vsem stikom z jugoslovanskimi političnimi strankami, ki so se zanimale za primorske begunce le v času volitev, ko jim je šlo za njihove glasove.²⁰

Druga emigrantska organizacija, ki je za razliko od »Orjema«, združila vsa ta društva razen »Sedejevih družin«, je bila že omenjena »Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine«, ki je imela ustanovni kongres 20. septembra 1931 v Zagrebu. Njena pravila je beograjsko notranje ministrstvo potrdilo 23. decembra 1931, v začetku pa je imela velike težave pri vključevanju že obstoječih emigrantskih društev, ki so se bala za svojo samostojnost.

V pravilih je bilo določeno, da je naloga »Zveze« pospeševati in usklajevati skupne interese jugoslovanskih emigrantov v Jugoslaviji in skrbeti za zaščito jugoslovanskih manjšin v tujini z legalnimi sredstvi. Združila naj bi vsa že obstoječa emigrantska društva in vzpodbujala nastajanje novih, vodila statistiko

¹⁹ O »Orjemu« glej: Andrej Vovko, Petdesetletnica ustanovitve »Orjema«, Jadranski koledar, 1978, Trst, str. 206—212.

²⁰ Lado Božič, Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 166, str. 4.

vseh emigrantov, skrbela za njihovo zaposlovanje in kolonizacijo, izdajala glasila in publikacije.

Organi »Zveze« so bili kongres, njegov izvršni organ direktorij, nadzorni odbor in odseki za posamezna področja delovanja. V začetku so bili to podporni, statistični, publicistični in gospodarski odseki, kasneje pa sta ostala statistični in gospodarski, preostala dva pa sta se preoblikovala v socialnega, organizacijsko-propagandnega, kolonizacijskega, pravnega in ekonomskega.

Kongresi letne skupščine »Zveze« so bili leta 1932 v Beogradu, 1933 v Ljubljani, 1934 v Mariboru, 1936 v Zagrebu in zadnji leta 1937 v Slavonskem Brodu. »Zveza« in v njej včlanjena društva, razen tistih, ki so jih razpustili že prej (npr. »Klub primorskih akademikov, razpuščen leta 1938), so delovala do septembra 1940, ko je beograjska vlada popustila dolgotrajnemu italijanskemu pritisku in jih razpustila.²¹

Delovanje »Zveze« je tesno povezano z delom njenega edinega predsednika odvetnika dr. Ivana Marija Čoka. Nekdanji politični delavec tržaške »Eдинosti« je leta 1929 emigriral v Jugoslavijo in postal voditelj »stare« emigrantske struje. Po razpustu »Zveze« so ga na zahtevo Nemcev leta 1940 konfinirali, leta 1941 pa je pobegnil v tujino, od koder se ni več vrnil v Jugoslavijo. Delovanje te zanimive in sporne osebnosti bi bilo treba še podrobno preučiti.²²

V delovanju »Zveze« moremo zaznati več prvin: zunanje in notranjepolitično, publicistično-propagandno, socialno-karitativno, statistično, idejno in še nekatere. V njenem notranjem in zunanjepolitičnem delovanju moremo do leta 1934 opaziti očiten, potem pa vedno manj odločen vpliv nazorov »stare« struje in še zlasti Čoka osebno. Za stališča »Zveze« do jugoslovanskih notranjepolitičnih razmer je tako značilno poudarjanje »nadstrankarstva« emigrantskih organizacij, pri čemer političnega delovanja emigrantom posameznikom v lastnem imenu niso branili.

Na zunanjepolitičnem področju je »Zveza« izredno ostro in dosledno obsojala italijanski fašizem kot »najnepravičnejši, najbrezobzirnejši in najsramotnejši sistem, kar jih je znanih v zgodovini.«²³ Ta protifašizem na javnih zborovanjih »Zveze« ni bil združen s protiitalijanizmom, ob eni sami izjemi. Predstavniki emigrantske organizacije so poudarjali italijanski odpor do fašizma in govorili o milijonih, ki so se »zarili v rove v lastni domači zemlji, da se bodo nekoč dvignili v borbi proti svojim biričem in valptom, da bodo zatrli gada na lastnih prsih, da bodo gnali črno golazen s svoje omadeževane zemlje.«²⁴ Izjava predstavnika »Zveze« je iz leta 1932, torej mnogo pred pojavom rezistence. Vodstvo »Zveze« je poudarjalo klasično iredentistično rešitev vprašanja Julijske krajine z njeno priključitvijo h kraljevini Jugoslaviji. Ta ideja se je povsem uveljavila

²¹ Obširneje o »Zvezi«: Andrej Vovko, Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXX/1978, št. 4, str. 449—473. Andrej Vovko, Delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« v letih 1933—1940, Zgodovinski časopis, Ljubljana, XXXII/1979, št. 1, str. 67—102.

²² O Čoku glej: Lado Božič, Po primorskih emigrantskih kolovozih, Primorski dnevnik, Trst, 1976, št. 173, str. 6. Tone Ferenc, Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Založba Borec, Ljubljana, 1977, str. 158. Primorski biografski leksikon, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1976, str. 245—246.

²³ »Istra«, Zagreb, 1933, št. 46, str. 3.

²⁴ »Istra«, Zagreb, 1932, št. 32—33, str. 7.

na kongresu v Mariboru, v delovanju »Zveze« pa je bila prisotna že od njenega začetka.

V letu 1933 je v »Zvezi« opaziti prizadevanja, da bi izrabili težnje nekaterih držav po reviziji evropskih versajskih meja za popravek jugoslovansko-italijanske meje in s tem za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji. »Zveza« je po drugi strani v okviru svojih skromnih možnosti ostro zavračala italijanske težnje po Dalmaciji. Poudarjala je stališče, da so emigranti v emigrantskih organizacijah pravi zastopniki politično in narodnostno brezpravnih pripadnikov slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, ostro pa je tudi kritizirala Vatikan, da se je sporazumel z Mussolinijem v škodo obeh jugoslovanskih manjšin v Italiji.

»Zveza« je skušala navezati stike s predstavniki nemške manjšine na Južnem Tirolskem ter z italijansko politično emigracijo. Slednja je zelo ostro reagirala, na mariborski kongres »Zveze« in postavila primorskim emigrantom izbiro, ali z nacionalisti ali z antifašisti, kot je zapisalo italijansko glasilo protifašistične emigracije »Giustizia e libertà«. Pisalo je o »slovenskem iredentizmu« in očitalo zlasti Čoku, da je zapustil demokratske pozicije in pozicije pravega antifašizma.²⁵ Da sta bila »Zveza« in njen predsednik ves čas tarča napadov fašističnih časopisov, je samo po sebi umevno. Ob vseh napadih na italijansko politiko pa je vodstvo »Zveze« zelo pazilo, da ni napadalo jugoslovanske politike do Italije in do njenih jugoslovanskih manjšin, čeprav je bila ta do usode manjšin popolnoma brezbrizna.

Po mariborskem kongresu je doživela politična in propagandna prizadevanja »Zveze« občuten upad in si niso več opomogla do konca njenega obstoja. Državne oblasti so okrepile pritisk na »Zvezo«, kar dokazujejo tudi pogoste zaplembe njenega glasila »Istra« ter odpovedi emigrantskih kongresov. Pritisk se je zlasti okrepil po sporazumu Ciano-Stojadinović. Po letu 1934 se je povečalo trenje med »starimi« in »mladimi« v emigrantskih vrstah in v »Zvezi« sami. »Mladi« so postajali vedno bolj vplivni in vodilni direktorij »Zveze« s Čokom na čelu je imel z njimi vedno hujše težave. Prodor mladih je moč razbrati tudi po tem, da so morali na kongresu v Zagrebu leta 1936 sprejeti v direktorij urednika glasila »Istre«, ki je bil na strani »mladih«, na kongresu v Slavonskem Brodu naslednje leto pa še predstavnika »mladih« in člana SKOJ (Zveze komunistične mladine Jugoslavije) Dušana Tumpića. »Stari« so šli v protinapad in z zamenjavo urednika spet dobili v svoje roke glasilo »Istra«, ki se je medtem izkazalo zlasti z odločnim obsojanjem italijanske politike v Etiopiji in v Španiji ter tudi z obsodbo nemške okupacije Češkoslovaške.

»Mladi« so obsojali centralistično kraljevino Jugoslavijo, v kateri so »stari« videli garancijo za močno Jugoslavijo in s tem za rešitev primorskega vprašanja, zavračali so iredentizem in zagovarjali rešitev vprašanja jugoslovanskih manjšin v Italiji na podlagi samoodločbe, terjali pa so tudi demokratizacijo in federalizacijo do takrat zelo centralistično urejene »Zveze«. V Zagrebu so leta 1939 res ustanovili »Zvezo istrskih društev iz Hrvaške«, izdelali pa so tudi načrte za ustanovitev podobnih zvez v Sloveniji in v Srbiji ter nove osrednje »Zveze«. Vendar do te reorganizacije ni prišlo.²⁶

²⁵ »Istra«, Zagreb, 1934, št. 43, str. 3.

²⁶ Tone Peruško, Slovensko primorje in Istra, Beograd, 1953, str. 163—164.

Ena od najširše zasnovanih emigrantskih politično-propagandnih prireditev je bil »emigrantski žalni dan«. Najprej so bili kar trije (6. september — streljanje bazoviških žrtev, 17. oktober — ustrelitev Gortana ter 12. november — rapalska pogodba), potem pa so za uradni žalni dan določili 12. november kot dan, »iz katerega izvira vse zlo naše zemlje«.²⁷

Na socialno-karitativnem področju je skušala »Zveza« s pomočjo zvez, ki so jih imeli nekateri njeni vplivni člani, predvsem Čok, olajšati položaj primorskih beguncev, zlasti brezposelnih, jim pomagati pri pridobitvi jugoslovanskega državljanstva ali pa vsaj doseči poseben status emigrantov iz Julijske krajine glede na emigrante od drugod. Posredovala je za priznanje delovne dobe preden so emigrirali, za sprejem prosvetnih delavcev v stalna delovna razmerja in podobno. Vodstvo »Zveze«, ki si je lastilo dokončno presojo, kdo od emigrantov ter njihovih organizacij je upravičen do državne pomoči in kdo ne, se je često pritoževalo nad poplavo emigrantskih prošenj za intervencijo pri državnih oblasteh. Venomer je poudarjalo, da lahko posreduje samo za skupne ugodnosti emigrantov, izjemoma pa le za zaslužne emigrantske delavce. Vodstvo »Zveze« si je skupaj s posameznimi emigrantskimi društvi prizadevalo za gradnjo zavetišča za brezposelne emigrante in je zaprosilo za državno pomoč pri gradnji takega doma, ki ga je ljubljanski »Tabor« zgradil na Vrhovcih pri Ljubljani. Državne oblasti so se natančno informirale o politični usmerjenosti voditeljev »Tabora«, potem pa so se »izkazale« z majhno podporo.

»Zveza« je sprožila več zanimivih in obetavnih akcij, ki pa, kot vemo danes, niso dale vidnejših, večkrat celo nikakršnih rezultatov. Predvideli so na primer akcijo, s katero naj bi na podlagi ankete ugotovili politično-ideološko usmeritev emigrantov, zanjo pa je dala pobudo »mlada« struja. Zbirali so gradivo o preganjanju Slovencev in Hrvatov v Italiji, delno pa so izpeljali tudi emigrantsko statistiko, kljub odporu mnogih, ki so se bali, da bi tako zbrani podatki mogli priti v roke italijanskih fašističnih oblasti.

Bolj kot te akcije je uspevala publicistična dejavnost, posebno časopis »Istra«, ki je nastal že pred »Zvezo« iz zasebne pobude Ernesta Radetića. »Zveza« ga je vzela za svoje glasilo, za Radetićem sta ga urejala »mlada« Ive Mihovilović in Tone Peruško, po že omenjenem »protiudaru« pa spet Radetić. List je objavil zelo točne in sveže podatke o življenju in trpljenju jugoslovanskih manjšin v Italiji. Ti so prihajali po tajnih kanalih, ki so jih organizirali slovenski narodni revolucionarji iz organizacije TIGR, v nasprotni smeri pa so šle pošiljke v Jugoslaviji natisnjenega ilegalnega tiska in podobno. Znotraj »Zveze« je kot njen tajnik pod psevdonimom Anton Mladen deloval eden vodilnih tigrovcev Berti Rejec. Ta je izvajal akcije, za katere po njegovi lastni izjavi ni vedel niti Čok.²⁸ To delovanje ne sodi več v okvir tega prispevka, da pa je bila previdnost na mestu, priča dejstvo, da so imele italijanske fašistične oblasti v emigrantskih društvih svoje ovaduhe, ki so bili povezani z italijanskimi diplomatskimi predstavništvi v Jugoslaviji. Na ta način so bile italijanske oblasti seznanjene z večino delovanja »Zveze« in v zvezi s tem je po vsej verjetnosti nastalo precej še neznanega arhivskega italijanskega gradiva.

²⁷ »Istra«, Zagreb, 1933, št. 28, str. 4.

²⁸ Ustna izjava Bertija Rejca 10. 8. 1976.

Omenili smo že razpust »Zveze« in vanjo vključenih emigrantskih društev, kar pa ni prizadelo »Sedejevih družin«, ki so delovale samostojno. Medtem ko je bilo v pravilih »Zveze« določeno, da njeno premoženje pripada »Sokolu kraljevine Jugoslavije«, imamo vsaj za ljubljansko »Sočo« in »Klub Primork« dokumente, ki pričajo, da je njuno premoženje v duhu njunih pravil »podedovala« Primorcem in še zlasti Tržačanom dobro znana »Družba sv. Cirila in Metoda«.

O koncu tega skopega in informativnega pregleda moremo delovanje »Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine« oceniti za pozitivno že zaradi delovanja »mladih« v njej, pa tudi zaradi njenih protifašističnih stališč, propagandnega delovanja v korist obeh zatiranih manjšin v Julijski krajini ter njenih prizadevanj za olajšanje življenja emigrantom s tega področja v stari Jugoslaviji. Primorskim beguncem tolikokrat očitano jugoslovansko in njihovo naslanjanje na centralistično kraljevino Jugoslavijo moremo delno razložiti s tradicionalno jugoslovansko usmeritvijo Slovencev in Hrvatov iz mejnega področja proti Italiji, delno pa tudi z njihovim prepričanjem, da jim lahko samo močna matična država Jugoslavija daje določeno upanje za rešitev vprašanja Julijske krajine. Danes je z udobne zgodovinske razdalje lahko ugotavljati, da je centralizem staro Jugoslavijo slabil, ne pa krepil in da le-ta ni bila sposobna opravičiti upanja pripadnikov obeh jugoslovanskih manjšin v Italiji ter emigrantov, ki so od tam pribežali. Brezbrižnosti jugoslovanske vlade do manjšin se večina emigrantov gotovo ni povsem jasno zavedala, nedvomno pa je bila jasna veljakom »stare« struje, ki so imeli tesne stike z jugoslovanskimi političnimi vrhovi. Zanje je bila »pravovernost« »Zveze« v starojugoslovanskem pomenu gotovo tudi primerna taktična poteza, saj bi drugačna politika, recimo sprejetje idej »mladih«, ki so si bili o jugoslovanski politiki do Italije in Julijske krajine tudi na jasnem, »Zvezi« gotovo ne prinesla skoraj deset let obstoja.

Nedvomno moramo pri ocenjevanju značaja »Zveze« ločevati med liberalnimi »starimi« z njihovimi zvezami in težnjami po oblasti (Čok si je npr. prizadeval, da bi postal poslanec vseh emigrantov iz Julijske krajine v jugoslovanskem parlamentu) in med navadnimi emigranti, ki so v stari Jugoslaviji bili težak boj za vsakdanji kruh in med katerimi so prav gotovo odmevale ideje »mladih«, kar se je tudi izkazalo v naslednjem burnem obdobju 1941—1945.

Résumé

L'ACTIVITÉ DES SLOVÈNES ET DES CROATES DE LA MARCHE JULIENNE DANS L'ÉMIGRATION EN YOUGOSLAVIE

Les réfugiés slovens et croates de Marche Julienne en Yougoslavie ont créé en 1919—1920 un bureau des territoires occupés, qui rassemblé les matériaux sur la manière d'agir des pouvoir italiens envers leur territoire occupé il a informé les habitants du territoire occupé et exécuté une activité de propagande. De 1918 à 1919 ils ont créé aussi le conseil des réfugiés, qui a eu un contrôle sur les réfugiés, a recueilli des renseignements à leur sujet, les a soutenus financièrement et les a logé de manière systématiques. Le bureau a rempli un rôle important, en ce qui concerne le requellement de renseignements pour la Conférence de la Paix de Paris, il a fait paraître des brochures avec lesquelles il a averti l'étranger de la situation des Slovènes

et des Croates occupés par l'Italie et il a organisé des réunions de protestation avec un réseau de gens de confiance, il a recueilli des renseignements militaires pour l'armée yougoslave.

L'unions des émigrants yougoslave de Marche Julienne a été la principale organisations des émigrants slovènes et croates, qui durant la période d'entre deux guerres fuyaient d'Italie en Yougoslavie. En 1934 l'activité de l'union a atteint son plus haut degré, particulièrement au Congrès de Maribor. Dans les années suivantes l'activité de l'union diminué à cause des conflits internes entre les »vieux« et les »jeunes« et entre l'irrédentisme yougoslave et son rapport avec le problème de Marche Julienne et le principe de décision autonome des nations, l'Union fut dissarte en 1940 par les autorités yougoslave sous la préssion des Italiens.

